

Rade Kalanj

MODERNOST I NAPREDAK

Antibarbarus (Biblioteka Elekta), Zagreb
1994, str. 238.

"Tako je stav spram ideje napretka uvijek predstavljao nešto više od običnog teorijskog filozofskog izričaja; u njemu se zapravo snažno očitovao duh određenog vremena, dominantno poimanje njegova povijesnog smjera. Ni danas nije ništa drukčije. Razlika je samo u tome da se taj odnos 'očitovanja' znatno potencira i poprima složenije forme" (str. 12).

Način na koji nas autor uvodi u problematiku nudi shvaćanje modernosti i napretka kao svojevrstog povijesnog "spiritusa movensa" koji je svoju intenzivnost pripisivao različitim povijesnim i socio-ekonomskim stvarnostima. Te su ga stvarnosti oblikovale na svoj način...

Autor dijeli knjigu na šest tematskih cjelina koje tretiraju problem napretka i srodne mu modernosti. Opći zahvat bi okarakterizirao te kuteve kao izraze političke, socijalne i ekonomske analize s naglaskom na socijalno-znanstveni pristup jednoj ideji, bolje rečeno, makro-paradigmi. U izvrsnom definiranju i argumentaciji predmeta autor pregledno i tematski široko daje i uvid u položaj ideje napretka i modernosti u okvirima socijalne refleksije, socijalne filozofije i epistemologije.

Prvi se dio knjige bavi suvremenim značenjem ideje napretka. Poimanje napretka danas iziskuje temeljitu povijesnu usporedbu dviju epoha: epohe klasičnog pojma napretka i epohe modernog pojma napretka uz različite kritičke problematizacije.

Epoha klasičnog pojma napretka implementira novi MIT, MIT O ČOVJEKU i novu MOĆ koja pripada ZNANOSTI. Na socijalnom polju imamo POLITIKU BEZ BOŽANSKOG PRAVA, RELIGIJU BEZ MISTERIJA I MORAL BEZ DOGMI. Ovo razdoblje završava slomom klasicističkog

duha što je posljedica KRIZE EVROPSKE SVIJEŠTI, odnosno zasićenosti renesansnim humanizmom, antropocentrizmom i sveopćom inventivnošću.

Druga je epoha izraz NOVE CIVILIZACIJSKE PARADIGME. IDEJA DUŽNOSTI pada u zaborav, a mijenja je ideja PRAVA: prava na individualnu svijest, prava na kritiku, prava na razum, te prava čovjeka i građanina. Pozitivna i eksperimentalna znanost dio su pogleda na budućnost i nositelji društvenog optimizma i vjere u napredak. Društvena znanost također u ovom razdoblju doživljava svoj "veliki prasak". Socijalni mislioci su zaneseni idejom globalnog napredovanja kao kretanja čovjeka u njegovoj povijesti. Na tom mjestu i u tom vremenu će nastati ideje i globalni projekti društva (Marx, Mill, Tocqueville i dr.).

U ovom razdoblju odnos napretka i modernosti poprima, ako već ne potpuni formalni i prostorno-vremenski sinonimitet, onda sadržajni sinonimitet. Kritička problematizacija druge epohe podrazumijeva analizu KRIZE MODERNOSTI, što je po nekima i kraj modernosti ili kraj napretka. Primjerice to bi značilo "nekrološki odnos" prema stvarnosti; kraj sela, kraj klase, kraj obitelji, kraj politike, kraj individuuma ili kraj pisma. A možemo govoriti i o posthistoriji, vremenu "intimizirane budućnosti" i prestanka "gladi" za inovacijama. Cijena napretka je ogromna; teške žrtve humaniteta i personalnog integriteta; prisila svjetske civilizacije postaje svakidašnjica iste.

Dva su temeljna i ekstremna tipa recepcije napretka: OČARANOST GIGANTIZMOM napretka i RAŠČARAVANJE napretka kao iluzije i perverzije što je bitno povezano s krizom modernosti.

Dodamo li tome problematiku POSTMODERNE kao novog kursa mišljenja (a time i analize) onda možemo zaključiti da je napredak počeo gubiti ili je već izgubio svoj kredibilitet i legitimitet. Takvo stanje autor razumijeva kroz pet razvojnih oblika ideje napretka kod J. Fetschera:

1) Napredak u kršćanskoj perspektivi, čija je osnova spasenje, znači "prijelaz iz zemaljske doline suza prema novom Jeruzale-

mu". J. Maritain smatra da postoji istovremeni napredak dobra i zla. Napredak se odražava u razvoju refleksivne podloge moralne svijesti. No, cijela povijest je svjedok zla. Kršćanstvo time dobiva zastupstvo razuma preko kojeg će moralna svijest donijeti pravedan i kršćanski poredak (iako postoje mišljenja da je kršćanstvo podrškom razvoju znanosti i tehnologije arogantno prema prirodi i individui istovremeno potičući konzumizam i idolatriju obilja). Poslanice napredak i razvitak poistovjećuju s evangelizacijom.

2) Napredak shvaćen kao stalno rastuća vlast nad prirodom, odnosno poboljšanje razumijevanja kauzalne strukture prirodnih fenomena. Prevladavaju uglavnom dvije dimenzije: dimenzija progresivističkog konstruktivizma i dimenzija kritičke dekonstrukcije. Prva dimenzija i dalje tumači napredak u terminima socijalnog optimizma opstajući kao normativni potencijal, iako ga povijest rastače kao entitet. Nazire se opasnost od znanstvene vulgarizacije, koja se može prevladati jedino vjerom u INTUICIJU I INVENCIJU.

Druga dimenzija će biti obilježena ideologijom koju kondicionira znanstvenotehnička moć. Temelj te moći je u teoriji napretka koja uzima evoluciju kao paradigmu smislenog napredovanja od nedostatnog prema smislenijem i savršenijem. Evolutivna pravilnost, po I. Wallersteinu, je zagušila svaku, pa i socijalnu znanost. Napredak nije isključen već polako dobiva drukčiju formu i sadržaj. Forma je multiverzno jedinstvo pozitivističkog i humanističkog, a sadržaj je etički: prema čovjeku, budućnosti i prirodi.

3) Napredak shvaćen kao emancipacija autonomne individue od klasnih, staleških, porodičnih ili drugih veza. Emancipacija podrazumijeva ljudski izlazak iz ozračja strogog (formalnog) i prosvjetiteljskog napretka. Individuum je bio žrtva LOGIKE DRUŠTVENOSTI, koja tolerira racionalizam u službi napretka, a ne tolerira iracionalizam u službi nazatka. Civilizacijski racionalizam oblikuje sve složenije modele samokontrole za sve veći broj ljudi imajući za cilj psihičku strukturu. N. Elias govori o tri stupnja razvoja

modernog čovjeka: čovjek 18. stoljeća s filozofskom naravi, čovjek 19. stoljeća sa sociološkom naravi te čovjek 20. stoljeća s prototipskim postmodernističkim hedonizmom čija bi osnovna formula uključila individualnu "volju za srećom".

4) Napredak ili odvajanje ekonomske sfere od neekonomske, odnosno progres počinje uključivati individualni interes, tržište i kvantitativni rast. Ekonomizam postaje dominantna kultura; sveopći rast i brze promjene. Osnovni je problem pomirenje kvantitativnog rasta i zahtjeva oikosa.

5) Napredak shvaćen kao kretanje prema modernoj demokraciji s naglaskom na kategorije LJUDSKIH PRAVA (građanstva) i USTAVA. Ovaj stadij napretka na sukcesivan način uključuje prethodne. Autor na ovom mjestu daje globalni prikaz mogućih odnosa ideje napretka i ideje demokracije navodeći mišljenja A. de Tocquevillea, A. Tourainea i ostalih.

Drugim dijelom knjige autor se pita o mitskom karakteru napretka, odnosno koliko napredak (njegova stvarnost) odgovara poimanju mita pozivajući se na stavove Bergera, Kolakowskog, Douglasa, Maletinskog te niza značajnih antropologa i filozofa. Ključna tema je socijalna funkcija mita, gdje sam pojam funkcije nadilazi ograničeno funkcionalističko određenje. Tako primjerice Maletinski vidi razliku između prosvjetiteljskog i romantičarskog mita, Herder govori o mitu kao načinu prijenosa prirodnosti, emocionalnosti, poetičnosti i nacionalne osobenosti. No, najznačajniji autor po relaciji napredak-mit jest R. Barthes. Njegova je važnost u shvaćanju mita iz povjesnosti čovjeka (odnosno, mit je jezik povijesti). Pripisuju mu se dvije karakteristike: ISKRIVLJAVAJUĆI JEZIK te NAČELO MITA (naturaliziranje smisla). Napredak je glavni konstitutivni element sekularizma i racionalizma, a svaka povijesna činjenica može dobiti neku vrstu mitološke forme. Kako nema univerzalnih mitologija, tako ni napredak nema neki ujednačeni oblik, već opstaje kao skup mitoloških predodžbi vezanih uz svoju historičnost. (Primjerice jedno mjerilo napretka kroz mehanizme "iskrivljavanja" dobiva status prirodnosti.)

Kritički stav autora promatra napredak kolektivno imaginarnim, bitno vezanim uz svoju egzistenciju, racionalizam i sekularizaciju. Time je napredak denaturaliziran. Postoje tri sintetička mitotvoračka elementa napretka. Prvi je element MIT O RACIONALNOSTI. Pojmovno značenje ovog mita je razvučeno od logosa i ratia preko posebnih mitova tehnicizma sve do razbijanja supstancijalnog monizma RATIA u pluralizam ili relativizam. Drugi je element MIT O STROJU, što je mjera mehaničkog ozbiljenja racionalizma. MIT O OBILJU treći je element mita napretka. Javlja se tipična ideja društva obilja (obilje kao funkcionalna značajkama društva). Univerzalni smisao ovaj mit dobiva ozbiljenjem zahtjeva za slobodom, pravdom i srećom.

Treći dio autor posvećuje analizi odnosa između modernosti i klase. Uvodi nas u problematiku preko triju velikih kriza. Krize se tako tiču kapitalizma, socijalizma i modernosti. Klase, profit i tržište svoju će kriznost pokušati prevazići u socijalizmu. No, socijalizam neće postati definitivni poredak, o čemu svjedoče i današnja događanja. Sadržajno je najbogatija kriza koja se tiče modernizma i koja implicira krizu progresističkog iracionalizma te rađa svijest o potrebi racionalizacije same racionalnosti kao načina prevladavanja ove krize. Shvaćena kao transcendentni princip, racionalizacija će doseći svoj najviši stupanj u postmodernizmu.

Postmodernizam će postaviti problem metapojmova liberalizma (i modernizma) koji se krizom moderne dovode u pitanje. Postmodernizam će tako pokušati zaobići noumenalno "ja", apsolutni duh ili proletarijat, a u korist sve jačeg vala individualizma. To će uključiti svaki oblik ljevičarskog udruženja (partija, sindikat i organizacija) ili široku radničku klasu, koje difundiraju u moderno poimanje društva. Također više ne govorimo o krizi opstanka već o krizi samih temelja života. Individualizam ne znači i dekonstrukciju zajednice: paradigmu sukoba zamjenjuje paradigma konsenzusa nespojiva sa bilo kojim oblikom fundamentalizma. (Habermas po pitanju diskontinuiteta moderno-postmodernog, govori o "otvorenom pi-

tanju", "nedovršenom projektu" modernosti koji će postmoderna, iako je obilježava radikalni relativizam, pokušati dovršiti).

S. Labini u demokraciji vidi temeljno obilježje modernizma. Njen će razvoj uzrokovati eroziju pojma klase i klasnog sukoba, tejlorizma i fordizma. Glavne su oznake nejednakost, globalna asimetričnost i interni iracionalni sadržaj racionalizma.

Socijalizam sudjeluje u usponu (nastavljajući se na modernističke temelje i razvijajući ih u posebnom smjeru), zrelosti (kritika liberalnokapitalističkog svijeta) i krizi modernosti (realsocijalističko shvaćanje modernosti je kontramodernističko, odnosno odozgo a ne endogeno kao na Zapadu).

Četvrti dio se bavi sukobom osnovnih principa u određenju socijalne zbilje. To su socijalnodržavni i liberalni princip. Demokratska rekonstrukcija suvremene povijesti istovremeno znači POBJEDU LIBERALIZMA (nad apsolutizmom, fašizmom i socijalizmom). Tri su verzije suvremenog liberalizma: tržišna, asocijativna i ugovorna. Suprotstavljenost principa pokušava se nadvladati etičkom nadogradnjom liberalnih temelja uz saznanje da se nejednakost duboko ukorijenila. Prvi mogući put je participacija; drugi je kombinacija kejsijanske države i intrasocijalnih regulacija (kao diferencirano i integrirano društvo); treći put je konvergencija ova dva principa kada država regulira *laissez-faire*.

U petom dijelu studije Kalanj se bavi kulturom ljevice, odnosno dekonstrukcijom njene paradigme. Glavni sadržaj te paradigme je emancipacija koja se javlja kao KONTRAKTUALISTIČKA (individualistička) i UTOPIJSKA (antiindividualistička). Ta dva oblika emancipacije su ujedno i opreka duha liberalizma i duha socijalizma. Drugi oblik emancipacije podrazumijeva utopiju radnog društva, gdje je odnos rada prema prirodi u znaku apsolutne tolerancije prirode. Kultura ljevice (njena kulturna politika i ideologija rada) nalazi se u velikoj opasnosti nastupanjem postmodernističke multiformnosti kao negacije bitno ideološke kulture (industrijalizma, racionalizma i kolektivizma). Ta ista kultura otupljuje svoju oštricu usmjerava-

njem velikog dijela energije prema EGZISTENCIJALIZMU, RAZOTUĐENJU I POSTMODERNIZMU, čime se gubi tradicionalni socijalno-klasni determinizam i djelatni radikalizam (Heller). Linearna kauzalnost gubi snagu, kognitivnu i akcijsku upotrebljivost, raspadajući se na autonomne susteme i aktere-subjekte (Morin). Pojam političke kulture na ovom mjestu dobiva posebno značenje pitanjem o realnom utjecaju kulture na političke stavove. Iako je taj utjecaj složene prirode možemo zaključiti da će tradicija, u spoju s poimanjem (posebnih) sloboda, odrediti tip demokratske kulture (kroz tip institucija, tip participacije, tip poravnanja).

U posljednjem dijelu "Modernosti i napretka" autor se bavi metodološkim problemom sociologije. (Temeljni se poticaj ovom razmatranju ogleda u sociološkom "praćenju" modernosti). Osnovni istraživački naputak vodi k INDIVIDUI (nasuprot holističkom pristupu). G. Mosca i S. Lukes daju pregled razvoja individualizma te njegovu moguću tipologiju. Osnovna relacija bi polazila od veberovskog individualizma svrhovitosti prema suvremenom "gušenju" u masi. Kroz epistemološku i sociološko-metodološku prizmu na individuu možemo gledati kao na temelj PROCESA EKSPLIKACIJE. Stoga individua postaje metačestica socijalnih stavova, relacija ili vrijednosti. Induciramo od individue prema kolektivu, u terminima veberovske orijentacije k akciji jednog ili više pojedinaca. Bilo da je riječ o procesu, strukturi, instituciji ili habitusu, treba izbjeći i privid sociocentrizma ili agregizma; valja težiti pronicanju u logiku individue. To je imperativ ZBILJE, a ne METODE.

Autor se na kraju bavi radom Raymonda Boudona. Polazeći od faktičnosti društva koja se uobličuje posredstvom individue, predmet sociologije kao znanosti postaje HOMO SOCIOLOGICUS. Individualni akter (homo) jedini je izvor društvenog fenomena; on je LOGIČKI ATOM. Ovime se ne niječe strukturiranost društva, nego ona prestaje biti izvor same sebe. Struktura (model) nije uzrok društvenog djelovanja, ali može biti okvir ili objekt.

Zaključak posljednjeg poglavlja ove knjige jest važnost metodološkog individualizma u proučavanju predmeta dimenzionirane i hiperdimenzionirane moderne realnosti, a to je kontekst subjektivnog poimanja na čijoj osnovi počiva realnost. Sociologija ima težak zadatak, ali ga može obaviti. Potrebna su samo odmjerena sredstva. Rezultati će sigurno biti zanimljivi.

Informativnost, raznovrsnost i nadasve precizna strukturiranost te široka argumentiranost temeljne su vrijednosti ove izuzetno važne sociološke studije. Time fenomen napretka dobiva plastičan izraz, što će biti od velike pomoći svima koji se žele baviti ovom problematikom.

Zvonimir Bošnjak

SOCIOLOGIJA DINKA TOMAŠIĆA

Društvena istraživanja 2(8), 1993: 887-1001.

SOCIOLOGIJA DINKA TOMAŠIĆA - naslov je tematskog bloka u broju 8 časopisa DRUŠTVENA ISTRAŽIVANJA, posvećenog svekolikom opusu hrvatskog sociologa Dinka Tomašića. Sam pojam istoimene naslovne sintagme dovoljno je logički širok da bi zadovoljio interdisciplinarni okvir interesa na zadanu temu. Sociologija D. Tomašića dugo je očekivan set tematskih priloga. Pogotovo ako se ima u vidu da su Tomašićeva djela svojedobno stavljena na neki novi, uvjetno govoreći, Index librorum prohibitorum. Stoga, atraktivnost zadane teme jest svakako i u prvorazrednoj činjenici ponovnog otkrića Tomašićeve sociologije, njenog "izranjanja iz zaborava".